

Posudek na knihu
Jana MERVARTA
Kultura v karanténě.
Umělecké svazy a jejich konsolidace
za rané normalizace
Nakladatelství Lidové noviny
Praha 2015

Mervartova práce o konsolidaci kultury v Československu 70. let představuje mimořádný badatelský a intelektuální počín, a to jak ve vztahu k poznání normalizačního systému, tak myšlenkového světa aktérů v období pražského jara a na počátku normalizace. Kniha nabízí první ucelený pohled na vývoj československé kulturní politiky; dějiny institucí a politických rozhodnutí přitom propojuje s myšlenkovým světem představitelů tehdejší kultury a zasazuje jejich jednání do institucionálního rámce, proměněného vojenskou invazí roku 1968. Přínos knihy je nejvýrazněji viditelný právě ve výkladu proměn institucí a celkové kontroly režimu nad kulturou a její úzké provázanosti s tím, jaké cíle sledovali a jaké strategie rozvíjeli protagonisté v jednotlivých svazech.

Nejedná se přitom jen o doplněk či rozšíření dosavadních studií k pražskému jaru a dějinám normalizace. Kniha udává nový směr bádání: postihuje kontinuity na pozadí institucionálních a personálních změn – strategií aktérů, jejich myšlení i možných důsledků pro další vývoj v 70. a 80. letech. Přináší dvě důležité teze, které jistě ocení i ta část odborné veřejnosti, jíž na rozdíl od Jana Mervarta nejsou blízké konceptuální inspirace v díle Antonia Gramsciho. Předně, práce dokládá poměrně vysokou otevřenost aktérů ve vztahu k možným budoucím trajektoriím dlouho po invazi vojsk. Jinými slovy, aktéři si dlouho neuvědomovali nutnost institucionálních změn a chovali naděje na realizaci alespoň části reformního programu. Když tuto otevřenost autor doplní faktem, že ani stranické vedení nemělo zpočátku jasný plán „konsolidace“, koriguje tím výkladovou teleologii, převládající v interpretacích normalizace jakožto nutného a jednosměrného procesu k utužení poměrů. Zároveň však, za druhé, autor ukazuje, že postup jednotlivých uměleckých svazů se začal drolit a ustupovat ještě předtím, než došlo k systematickému tlaku ze strany stranických orgánů – a dokládá tak sklon k jistému sebe-formátování v nových podmínkách, a to dříve, než bylo nezbytně nutné. Autorovi to umožňuje podat velmi přesvědčivý obraz normalizace poměrů na uměleckém poli, která nebyla výsledkem pouze tlaku zvenčí, ale souhrou vnějšího tlaku s tím, jak si tento tlak (a samozřejmě poslání umění, možnosti „zachránit“ sebe a/nebo tvorbu) představovali protagonisté české kultury.

Práce se člení do tří hlavních oddílů. V prvním se líčí proměny kulturní politiky od pražského jara do dovršení „konsolidace“. Druhá – dle mého názoru nejčtivější – část se věnuje vývoji kulturních svazů a jejich strategiím tváří v tvář zostřené kontrole a tlaku normalizujícího se státu. Konečně třetí část obrací pozornost k myšlenkovému světu protagonistů české kultury a jejich vnímání celého procesu „konsolidace“.

Pokud bych ze své perspektivy měl shrnout body, kde se otevírají i další argumentační postupy a výkladové strategie, zmínil bych je ve třech krocích. Předně, i když se autor věnuje myšlenkovému světu protagonistů, za zvláštní pozornost by stála nápadná podobnost ve způsobech legitimizace – zajímavé je, že ideálem jednoty operoval nejen Gustáv Husák (ve snaze „konsolidovat“), ale i reformní umělci (ve snaze „zachránit, co se dá“). Totéž se týká „lidu“ jako subjektu dějin (jehož jménem vystupují obě pomyslné strany sporu) anebo legalismu a vůbec důrazu na procesní korektnost. Co vypovídá tato podobnost o normalizaci a její úspěšnosti?

Za druhé, ačkoliv oceňuji, že autor nepostupoval podle jednotlivých svazů (a nekopíroval tak tehdejší institucionální členění), podle mého osobního názoru mohl být ještě odvážnější ve svém pokusu překonat dichotomii politiky (pohledu shora) a protagonistů kultury (tedy pohledu zdola). Autorův výklad totiž stále lze číst jako příběh o „režimu“, jemuž se více či méně vzpírala svou povahou svobodná (či alespoň potenciálně svobodná) „společnost“. Autor přitom sám dokládá, že tato výkladová linie je sotva udržitelná; a že bez zohlednění strategií těch, kdo kulturu v té době reprezentovali – zejména jejich „ústupu“ ještě předtím, než byl nutný – nevysvětlíme úspěch „konsolidace“. Pokud by se tento centrální argument práce byl projevil i ve struktuře výkladu (tedy opuštěním dichotomie politiky-svazů, shora-zdola a volbou kupříkladu ústředních strategií nebo dokonce propojením těchto dominantních strategií s chronologickým postupem), knize by to dle mého názoru přidalo na přesvědčivosti.

S tím pak, za třetí, úzce souvisí, že zatímco se autor poměrně zevrubně věnuje myšlenkovému světu spisovatelů, filmových tvůrců etc., dostává se tím trochu do pozadí myšlenkový svět těch, kdo vytyčovali program konsolidace a vepsali si její úspěch do svého štítu. Přitom otázka, zda a čemu vlastně protagonisté normalizace „věřili“, patří k těm nejdůležitějším, které před současnou historiografií stojí. Mervart určitě překonává konvenční výklad, podle něhož byla nařízení „normalizátorů“ jen bezduchou panovačností, opírající se o sovětské tanky; podle něhož na straně normalizátorů stála čirá „moc“, snaha rozkazovat a ovládat, bez představivosti, bez myšlenek, bez vize. Proti tomuto výkladovému modelu, v němž vedle sebe stojí bezduchá „moc“, na straně jedné, a kulturní elita, klesající pod tíhou vnějšího tlaku a

nedostatku vlastní odvahy, na straně druhé, bylo však podle mého názoru možné postupovat trochu razantněji.

Tyto své připomínky nicméně formuluji ze své interpretační perspektivy – nepředstavují deficit předloženého textu, spíše nastiňují paralelní interpretační postupy a směry možného dalšího bádání, které Mervartova kniha v českém intelektuálním prostředí otevírá. Jedná se o natolik důkladně zpracovanou, informovanou a promyšlenou studii, že ji velmi vřele doporučuji k jejímu přijetí jako práce habilitační.

V Praze, dne 30. října 2020

Doc. PhDr. Michal P u l l m a n n , Ph.D.
Filozofická fakulta UK